

تأثیر بازی و اسباب بازی در پرورش ذهن و خلاقیت کودکان

حیدر فتحی

کارشناس ارشد روان‌شناسی - تبریز

پژوهش‌های علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مجله علمی مع‌علوم انسانی

مورد مشاهده قرارداد. بازی وسیله‌ای است که کودکان از طریق آن احساسات خود را بیان کرده، با دیگران رابطه برقرار می‌کنند. هم‌چنین تجربیات خود را توصیف نموده، آرزوهای خود را آشکار می‌سازند. در واقع کودک تلاش می‌کند از طریق بازی خود را دریافته، با محیط کنار بیاید. (شر، ۱۳۸۱)

بازی راهی است که کودکان به وسیله آن امور را می‌آموزند و در ضمن آن، راه زندگی کردن در دنیای معانی و ارزش‌های مادی بزرگسالان را فرا می‌گیرند و در جهت رسیدن به هدف، برای تلاش‌های مستمر خود ارزش قائل می‌شوند. (ضیاء، ۱۳۷۹)

بازی باعث می‌شود تربیت بر محور لذت قرار گیرد و در نتیجه کودکان از کار دوری کنند و از طریق آن به گسترش نیروهای درونی و مراحلی که برای خویشنداری طی می‌کنند، دست یابند. هم‌چنان که «آدلر» بیان کرده است، بازی وقت کشی نیست، بلکه اشتغال به حرفه‌ای است که باعث مهارت و شکوفایی استعداد‌های اجتماعی می‌گردد. (مهجور، ۱۳۸۰)

مقاله حاضر سعی دارد به تأثیر بازی و اسباب‌بازی در پرورش روح، ذهن و خلاقیت کودکان بپردازد. از این‌رو، ابتدا تعاریفی از بازی ارائه می‌شود، سپس تئوری‌های مختلف درباره بازی مورد بررسی قرار می‌گیرد و در نهایت با

بازی فعالیتی طبیعی، لذت بخش، شگفت‌انگیز و پررمز و راز است. بنا به اظهار «چنس» بازی همانند عشق است، همه می‌دانند که چیست، اما کسی نمی‌تواند آن را تشریح کند. بازی وسیله‌ای برای بیان احساسات، برقراری روابط، توصیف تجربیات، آشکار کردن آرزوها و خودشکوفایی است و چون کودکان غالباً قابلیت کلامی و شناختی کم‌تری در بیان احساسات خود دارند می‌توانند از آن به عنوان وسیله ارتباطی طبیعی و ملموس برای کنار آمدن با دنیا استفاده کنند و به آرامش روحی دست یابند. (لطیفی پشته، ۱۳۷۷؛ خمارلو، ۱۳۸۱)

بازی از ضروریات زندگی کودک است و در رشد ذهنی و جسمی کودک تأثیر ویژه‌ای دارد. کودکان معمولاً بخشی از اوقات شبانه‌روز خود را صرف بازی می‌کنند و از طریق آن به حواس خود مهارت می‌بخشند و به میزان توانایی و نیز نقاط ضعف خود پی می‌برند. هدف آن‌ها از بازی کردن، تفریح و سرگرمی، وقت‌گذرانی، شناخت جهان و فرار از غم‌ها و کدورت‌هاست. بازی وسیله طبیعی کودک برای بیان خود است. (کاظمی، انگجی و ترکمان، ۱۳۷۸) بنا به گفته «گری لندرث» بازی کردن برای کودکان همانند صحبت کردن برای بزرگسالان است. (لندرث، ۱۳۸۱)

برای درک بیش‌تر دنیای کودکان باید آن‌ها را موقع بازی

نظریات مختلف درباره بازی

در طول زمان، دانشمندان تئوری‌های گوناگون در ارتباط با بازی مطرح کرده‌اند که به طور اختصار به تعدادی از آن‌ها اشاره می‌شود:

سقراط: سقراط معتقد است که پرداختن به بازی و فعالیت‌های بدنی در سنین کودکی و نوجوانی، برای تندرستی آدمی در سال‌های پیری، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. وی می‌گوید: دریغ است آدمی پیر شود و زیبایی اندام و نیروی پیکر خود را در سال‌های جوانی به طور شایسته تکامل نداده، آن را تجربه نکرده باشد.

ارسطو: از نظر ارسطو بازی نیروی نهفته‌ای است که روان آدمی را از خواست‌های مضر و احساسات و امیال چرکین پاک می‌کند.

تئوری گروس (نظریه پیش‌تمرین): گروس بازی کودک را نوعی حالت تمرین و آماده شدن برای انجام اعمال اصلی زندگی آینده می‌داند. از نظر گروس، بازی کودک با عروسک و نوازش آن، تمرین وظیفه مادری در آینده است.

تئوری انرژی مازاد شیلر - اسپنسر: هربرت اسپنسر در «تئوری انرژی مازاد شیلر - اسپنسر» بیان کرده است که «به طور طبیعی مقداری انرژی اضافی در بدن خردسالان موجود است. آن دسته از انرژی‌های بدن که نمی‌تواند از طریق

جمع‌بندی مطالب، به نکاتی درباره بازی و انتخاب اسباب‌بازی اشاره می‌گردد.

تعریف بازی

باید خاطر نشان کرد که تعریفی جامع و کامل از بازی در دست نیست و در هر یک از تعاریف، با برجسته نمودن بعدی از بازی، دیدگاه خاصی در مورد آن ارائه شده و از توجه به سایر جنبه‌های بازی خودداری گردیده است.

در فرهنگ و بستر WEBSTER بازی به عنوان جنبش‌های حرکتی و عضلانی تعریف گردیده است. در تعریف بازی، در فرهنگ عمید این چنین درج شده است: «بازی کردن یعنی چیزی را در دست گرفتن و خود را بیهوده با آن سرگرم کردن». دانشمندان مختلف، مانند اسپنسر، لازاروس، لیرمن، پاتریک، مک دوگال، گروسو و... تعاریفی از بازی ارائه کرده‌اند. دکتر سیامک رضا مهجور با مطالعه و جمع‌بندی نظریات سایر محققان، تعریف زیر را از بازی بیان داشته است:

«هرگونه فعالیت جسمی یا ذهنی هدف‌داری که در اوقات فراغت یا اشتغال و برای کسب لذت، تمدد اعصاب، آرام بخشی جسم یا ذهن بازیگر و اقلان نیازهای آنی یا درازمدت فرد یا گروه، چه به صورت انفرادی یا گروهی انجام گیرد، بازی نامیده می‌شود.» (مهجور، ۱۳۸۰، ص ۳۰)

بازی از ضروریات زندگی کودک

است و در رشد ذهنی و جسمی

کودک تأثیر ویژه‌ای دارد.

کودکان معمولاً بخشی از اوقات

شبانه‌روز خود را صرف بازی

می‌کنند و از طریق آن به حواس

خود مهارت می‌بخشند و به

میزان توانایی و نیز نقاط ضعف

خود پی می‌برند.

بازی و اهمیت آن در شناخت کودک

از طریق بازی با کودک می‌توان دریافت که او فردی تواناست یا ضعیف، فرمانده است یا فرمانبر، آرام است یا شلوغ و... از طریق بازی کودک با اسباب بازی‌ها می‌توانیم احساسات خصمانه یا دوستانه او را دریابیم و بفهمیم چه مسئله‌ای او را رنج می‌دهد، از که گله‌مند است، چه آرزویی دارد و بسیاری از صفات و خصوصیات دیگر، مثل: شجاعت، ترس، مهربانی، قوه ابتکار و ابداع، وضع عادی یا نابسامان و جنبه انزواجویی یا زندگی در جمع، در سایه بازی کردن کودک مشخص می‌شود.

بازی باعث آرامش، تسکین، آموزش راه‌های زندگی و ایجاد راهی برای رسیدن به انس و الفت در کودک می‌شود. (سرمد، ۱۳۸۲؛ انصاری، ۱۳۸۲)

بازی و اهمیت آن در رشد عاطفی

بازی نه تنها برای حرکت اندام‌های گوناگون بدن، پرورش عضلات و صرف انرژی اضافی که عدم مصرف آن حساسیت و عصبانیت را در پی دارد، ضروری است، بلکه

در بازی است که کودک از خود غافل می‌شود و به دیگران و همکاری و دوستی با آن‌ها نزدیک می‌شود و همین باعث می‌شود پایه و اساس زندگی اجتماعی او پایه ریزی گردد. تجارب اجتماعی مهم‌ترین عامل سازنده فرد می‌باشد.

کارهای اجتماعی مصرف شود، باید در سال‌های کودکی و نوجوانی از راه بازی تخلیه گردد.»

استانلی هال: از دیدگاه هال کودک برای تبدیل شدن به یک انسان اجتماعی، مراحلی را که بشر اولیه برای رسیدن به تمدن فعلی پیموده است، از طریق بازی طی می‌کند.

کارل دایم: دایم معتقد است اگر انسان در دوران کودکی و نوجوانی بازی‌های با ارزشی را آموخته باشد، در بزرگسالی هرگز به بازی‌های کم ارزش مانند قمار کردن نمی‌پردازد.

آلفرد آدلر: از دیدگاه آدلر بازی وسیله‌ای است برای آرام ساختن میل خودنمایی و برتری جویی کودک. به گفته آدلر، بازی به کودکان امکان می‌دهد که امیال مزبور را با توجه به خواست‌های خود به راحتی دگرگون ساخته، در بازی‌های خود نشان دهند. (لندرت، ۱۳۸۱؛ مهجور، ۱۳۸۰)

کارکردهای بازی

بازی نوعی تفریح یا سرگرمی تنها نیست، بلکه کودک با جنب و جوش خود به جست و جو می‌پردازد تا جواب کنجکاوی‌هایش را بیابد. در بازی است که کودک از خود غافل می‌شود و به دیگران و همکاری و دوستی با آن‌ها نزدیک می‌شود و همین باعث می‌شود پایه و اساس زندگی اجتماعی او پایه ریزی گردد. تجارب اجتماعی، مهم‌ترین عامل سازنده فرد می‌باشد. (رئیس وند، ۱۳۷۹)

کودک بدون بازی، به خصوص بازی با کودکان دیگر، خودخواه، خودبین و خودرأی می‌شود. او از طریق بازی شیوه برقراری روابط اجتماعی با بیگانگان و حل مسائل و مشکلات ناشی از آن را فرا می‌گیرد. بازی‌های گروهی به کودک می‌آموزد که باید در برابر کمک دیگران پاسخگو باشد و محبت آنان را به هر وسیله ممکن، قدر شناسد. از سوی دیگر کودک از طریق بازی‌های گروهی، بردباری به هنگام شکست و خشنودی و فروتنی به هنگام پیروزی را فرا می‌گیرد.

بازی و نقش آن در رشد خلاقیت

نوع خلقت آدمی به گونه‌ای است که پرسشگر به دنیا می‌آید و اوج پرسشگری او در دوران کودکی شکل می‌گیرد و به یقین بهترین فعالیتی که کودک می‌تواند انجام دهد، بازی

یاری دهنده کودک در شناخت محیط و تسلط بر آن است. کودک بدون بازی، به خصوص بازی با کودکان دیگر، خودخواه، خودبین و خودرأی می‌شود. او از طریق بازی شیوه برقراری روابط اجتماعی با بیگانگان و حل مسائل و مشکلات ناشی از آن را فرا می‌گیرد. بازی‌های گروهی به کودک می‌آموزد که باید در برابر کمک دیگران پاسخگو باشد و محبت آنان را به هر وسیله ممکن، قدر شناسد. از سوی دیگر کودک از طریق بازی‌های گروهی، بردباری به هنگام شکست و خشنودی و فروتنی به هنگام پیروزی را فرا می‌گیرد. نقش‌های مختلفی که کودک در بازی‌های گوناگون بر عهده می‌گیرد، وی را یاری می‌دهد تا به تدریج نقش مناسب را برای ایجاد مطلوب‌ترین رابطه با دیگران بیابد. او شیوه همکاری و تبادلات با دیگران و رعایت حقوق دیگران را از طریق بازی می‌آموزد. بسیاری از بازی‌های کودکان در حقیقت تقلیدی از فعالیت‌های بزرگسالان است. کودک در این بازی‌ها، به تکرار فعالیت‌های بزرگسالان می‌پردازد. از آن جا که فعالیت بزرگسالان در نخستین محیط کودک یعنی خانواده، تقریباً یکسان است، بازی‌های کودکان خردسال شباهت فراوانی به یکدیگر دارند. با افزایش سن، بخش عمده این بازی‌ها تقلیدی از بازی‌های کودکان بزرگ‌تر می‌شود. (شتاب بوشهری، ۱۳۷۷؛ للان، ۱۳۷۱)

کودکان علاقه مند به فعالیت و بازی اند. با هر نوع شیء و وسیله به بازی می پردازند و به نوعی خود را سرگرم می کنند. آن ها توجهی به سود بخشی بازی و اثرات آن ندارند و فقط می خواهند بازی کنند. بدیهی است که بازی کودکان همواره متأثر از وسایل و ابزار است که در اختیار دارند و این امر (اسباب بازی کودکان) از جمله مسائلی است که باید مورد توجه بسیار قرار گیرد. وسایل بازی کودکان باید حس کنجکاوی آن ها را تحریک کرده، بی خطر باشند، با قیمتی مناسب تهیه گردند و کودک به گونه ای آن ها را در اختیار داشته باشد که احساس مالکیت خود را نسبت به آن از دست ندهد. به خصوص می بایست کاربرد اسباب بازی ها را به گونه ای برای او شرح و آموزش داد که حس خلاقیت و کنجکاوی اش از بین نرفته، اشباع نشود. کودکان به اسباب بازی هایی نیازمندند که بتوانند آن ها را حرکت دهند، تغییر دهند و دستکاری کنند. اسباب بازی هایی دارای ارزش روان شناختی اند، که کودک در آن نقشی فعال داشته باشد، نه اسباب بازی هایی که بسیار خودکار یا بسیار کامل باشند و کاری برای انجام دادن کودکان باقی نگذارند. هرگاه یک ماشین کوکی یا قطار کوکی خریداری شود و در اختیار کودک قرار گیرد، او در تمام روز این ماشین کوکی را کوک می کند و رها می سازد و به آن نگاه

در این سن است که اندیشه های بدیع و خلاق او شکل می گیرد. در این باره «ساندراراس» می گوید: کودکانی که در دوران نخستین زندگی بازی تخیلی می کنند، در سال های آینده زندگی خود دارای تفکر خلاق و توان بیش تر در حل مسائل خواهند بود. اهمیت پدید آیی افکار خلاق را می توان از سخنان اینشتین دریافت. آلبرت اینشتین در خاطرات خود چنین بیان می کند:

«نظریه نسبیت نمی توانسته در دوران بزرگسالی من شکل بگیرد، زیرا آدمی در بزرگسالی فرصتی برای اندیشیدن به فضا و زمان ندارد. این ها چیزهایی است که وقتی کودک بودم به آن ها فکر کرده ام.» (میرزا آقایی، ۱۳۸۱)

بنابراین بازی می تواند در ایجاد خلاقیت در کودکان نقشی مهم داشته باشد و ذهن آن ها را جست و جوگر و آفریننده بار آورد.

اسباب بازی کودکان

به نظر می رسد در این مجال ذکر نکاتی در مورد اسباب بازی ها و نحوه انتخاب اسباب بازی مناسب خالی از لطف نباشد.

می‌کند و شادی می‌نماید. این گونه اسباب‌بازی‌ها محتوای جالبی ندارند و کودک هیچ گونه تلاش فکری انجام نمی‌دهد و در مقابل اسباب بازی، موجودی منفعل، تماشاگر و فاقد ابتکار و خلاقیت است. (مطهری، ۱۳۸۱)

اسباب بازی‌های مناسب برای کودکان

* اسباب بازی‌های سرگرم کننده و آموزشی مثل: کارت‌های رنگارنگ، مهره و کتاب‌های آموزشی برای شناخت اعداد، حروف و کلمات.

* اسباب‌بازی‌های آهنگین که دارای صدای ملایم باشند، برای کودکان لذتبخش است، زیرا باعث شور و نشاط در آن‌ها می‌شود.

* عروسک‌های پارچه‌ای و نرم در اندازه‌های کوچک و بزرگ برای کودکان جالب‌اند و حتی برای مدت‌های طولانی آن‌ها را به عنوان همدم و همراه برای خود نگهداری می‌کنند این گونه اسباب‌بازی‌ها باعث رشد قدرت تکلم در کودکان می‌شود.

* خمیربازی، خلاقیت را در بچه‌ها برمی‌انگیزد و آنان را برای ساختن اشکال مختلف کمک می‌کند.

* پازل که به کودکان کمک می‌کند تا برای چیدن دقیق آن‌ها تلاش کنند.

* لگو و مکعب‌های ساختمان سازی به قدرت هماهنگی و یافتن مهارت بیشتر در استفاده از دست‌ها به کودک کمک می‌کند.

* مواد رنگی، مثل: ماژیک و مداد شمعی برای نوشتن و نقاشی کردن.

بهرتر است از این پس به بازی کودکان خود به گونه‌ای نگاه کنیم که گویی روش زندگی آن‌ها را می‌نگریم و حرف‌های دلشان و ایده‌ها و اهدافشان را می‌شنویم. (روزنامه اعتماد، ۱۳۸۱)

منابع:

- انگجی، لیلی؛ ترکمان، منوچهر (۱۳۷۸): کارهای دستی و هنری کودکان، چاپ چهارم، تهران، انتشارات مدرسه.
- انصاری، (۱۳۸۲): با بازی کردن ذهن خود را آماده کنید، مجله خانواده سبز، تهران، شماره ۹۵.
- خمارلو، توران (۱۳۸۱): کتاب کار مربی کودک، برنامه کار سالانه مربی کودک در مهد و کودکستان، چاپ دهم، تهران، انتشارات آگام.
- دونادیو، ام. پ؛ کورتوا، ژر. (۱۳۷۹): بازی‌های ورزشی در مهد کودک، ترجمه سوسن ضیاء، چاپ اول، تهران، انتشارات کارگاه کودک.
- رئیس وند، اسماعیل (۱۳۷۹): بازی و کارکردهای آن، روزنامه همشهری، تهران، شماره ۲۱۷۰.
- سرمد، نوشین (۱۳۸۲): نقش بازی و اسباب‌بازی در شخصیت کودکان، مجله خانواده سبز، تهران، شماره ۱۰۰.
- شتاب بوشهری، سیده ناهید (۱۳۷۷): بازی را بازی نگیریم، روزنامه همشهری، تهران، شماره ۱۷۴۸.
- شر، باربارا (۱۳۸۱): بازی‌هایی برای افزایش عزت نفس در کودکان، ترجمه حیدر فتیحی، چاپ اول، تبریز، مترجم.
- کاظمی، مرجان: نکات مهم در مورد بازی کودکان، مجله الکترونیک سیما.
- گاری، ل. لندرت (۱۳۸۹): بازی درمانی: دینامیس مشاوره با کودکان، ترجمه دکتر خدیجه آرین، چاپ ششم، تهران، انتشارات اطلاعات.
- لطیفی پشته، مریم (۱۳۷۷): چرا کودکان نقاشی می‌کشند؟ ماهنامه پیوند، تهران، شماره ۲۲۷ - ۲۲۶ - ۲۲۵.
- للان، مک (۱۳۷۱): بازی و رشد کودک، ترجمه محمد علی احمدوند، چاپ اول، مترجم.
- مطهری، محمد رضا (۱۳۸۱): علل شکستن اسباب بازی توسط کودکان، ماهنامه پیوند، تهران، شماره ۲۸۰.
- مهجور، دکتر سیامک رضا (۱۳۸۰): روان‌شناسی بازی، چاپ هفتم، شیراز، نشر ساسان.
- میرزا آقایی، حمید (۱۳۸۱): کودکان بزرگ‌ترین معلم خلاقیت، روزنامه اعتماد، تهران.
- م، ر (۱۳۸۱): با انتخاب اسباب‌بازی‌های مناسب خلاقیت را در کودکان برانگیزید، روزنامه اعتماد، تهران.
- روزنامه همشهری (۱۳۸۲): پایان خیال، تهران، شماره ۳۱۷۱.

وسایل بازی کودکان باید حس کنجکاوی آن‌ها را تحریک کرده، بی‌خطر باشند، با قیمتی مناسب تهیه گردند و کودک به گونه‌ای آن‌ها را در اختیار داشته باشد که احساس مالکیت خود را نسبت به آن از دست ندهد.